

En kulturhärd högst upp i höga Norden – Luleås folkbibliotek 1896–1930

Anders Wallström

I början var det ett skåp. Ett bokskåp försett med glasdörrar. En söndagsflanerande lulebo kunde finna skåpet i den stora salen i Godtemplarhuset på Storgatan 42. Böckerna i skåpet hade anskaffats för att förse godtemplarna med bildande och vederkvickande litteratur, men under år 1896 beslöt en lokalavdelning (loge) inom Godtemplarorden att skåpets glasade dörrar skulle öppnas för allmänheten. Den anspråkslösa boksamling blev därmed Goodtemplars folkbibliotek, vilket höll öppet en timme i veckan på söndag förmiddag. Gradlogen Viktor Rydberg, var det vittra namnet på den loge som hade tagit på sig uppgiften att sköta skåpet och erbjuda dess innehåll för allmänheten. Denna loge hade bildats den åttonde december 1895, mitt under nykterhetsrörelsens glansperiod. Godtemplarorden (IOGT) var rörelsens främste företrädare och det fanns flera loger i staden, t ex Logen Luleå, Norrbottens banér, Upprättelsen, Templet Polcirkeln, Logen Idog och Bergviksklippan.

Denna tid var också en glansperiod för Luleå. Staden växte under slutet av 1880- och hela 1890-talet rejält. År 1887 var invånarantalet 3 630 och år 1900 hade Luleå 9 484 invånare. Den stora stadsbranden inträffade under 1887 och året därpå blev Luleå utskeppningshamn för malmfältens gruvor, genom malmbanans tillkomst. Norra stambanan nådde 1894 fram till Boden, och därmed var Luleå anslutet till Sveriges järnvägsnät. Många nya människor flyttade till staden där det fanns framtidstro och arbetstillfällen. Även om de flesta nytillkomna var arbetare, var det till en borgerlig stad de kom. Luleå var residens-, militär- och den var på väg att bli stiftsstad (1904).

Det var ingen tillfällighet att det just var godtemplarna som drev biblioteket. Bibliotek var en av de centrala delarna i folkbildningsarbetet och nykterhetsrörelsen var en del av detta. Folkrelserna – väckelse-, nykterhets- och arbetarrörelsen – hade banat väg och lagt grund för folkbildningsarbetet. Den första växte fram i landet på 1840-, den andra på 1870- och den tredje kom igång på allvar på 1880-talet. Väckelserörelsens bidrag till folkbildningen var framförallt dess medlemmars sätt att läsa bibeln och de andliga skrifter som spreds över Sverige efter amerikanskt och engelskt mönster. Medlemmarna kallades också för läsare och det speciella med deras läsning var att de inte strävade efter att kunna det lästa utantill, inte heller för att kritiskt ifrågasätta, utan de läste för att begrunda det lästa. Denna begründande läsning skilde sig från den som utövades i den svenska kyrkan och skolan. Tron var individuell och det som lästes upptogs i, och formade läsarens personlighet. Väckelserörelsen erbjöd frälsning från ondo. Nykterhetsrörelsen erbjöd frälsning från alkoholens fördärv. Båda erbjöd ett nytt liv. Den sistnämndas missionsarbete gick ut på att upplysa de icke upplysta. Det blev en kamp mot råheten, det djuriska hos människan. IOGT var parlamentariskt uppbyggt med ursprung i USA, med rösträtt och yttrandefrihet för varje medlem i logerna. Ett sätt att bekämpa det djuriska var att bilda sig och ett av de bästa sätten att nå bildning var att läsa litteratur. Därför blev boken en central beståndsdel i folkbildningsarbetet.

Viktigt för biblioteksutvecklingen var uppkomsten av studiecirkel, eftersom bibliotek bildades i anslutning till dessa. IOGT var först att driva studiecirkel och efter 1912 blev ABF jämte IOGT de tongivande studiecirkelorganisationerna. Utvecklingen på området kom igång på allvar efter 1902, då folkbildaren Oscar Olsson skrev en motion till IOGT:s stormöte om studiecirkel. Han var sedan ordens studiecirkelorganisatör 1904–1924. Förebilden för studiecirkelarbetet hade Oscar Olsson funnit i Lund, där ”den första studiecirkeln” hade skapats och drivits under de sista åren av 1800-talet. En av

initiativtagarna till den var postexpeditör Knut Löf, som senare flyttade till Luleå och var med att organisera godtemplarnas biblioteksarbete. Både Oscar Olsson och Knut Löf betonade betydelsen av att ha tillgång till litteratur, och inte minst skönlitteratur, i självbildningsprocessen.

Gradlogens arbete

I den starkt expanderande staden Luleå utvecklades inte alla samhällsområden i behövlig takt och på ett område fanns det ett trängande behov av snabbare utveckling – tillgången till ett modernt lånebibliotek. Goodtemplars folkbibliotek öppnades i folkbildningens namn under 1896. Exakt vilket datum är osäkert, men det var någon gång under sensommaren eller hösten. Gradlogen Viktor Rydberg hade tillsatt ett biblioteksnämnd, bestående av tre ledamöter och två suppleanter. I en årsredogörelse över första verksamhetsåret påpekar nämnden att utlåningen hade varit blygsam och att det varit ett fåtal personer som stått för majoriteten av de 271 lånen. Vidare menade nämnden att bokbeståndet bestod av ”bildande och värdefull litteratur”. Samtidigt betonade den att en mångdubbling av bokbeståndet var nödvändig, och för att en sådan skulle komma till stånd krävdes ”kraftig och intresserad hjälp utifrån”. Enligt bibliotekets första bokkatalog innehöll det inglasade skåpet 241 band och några tidskrifter av blandat innehåll.

Bokbeståndet var ganska modernt i förhållande till de bestånd som fanns och hade funnits i, de kring sekelskiftet borttynande, sockenbiblioteken. Sockenbiblioteksrörelsen hade blomstrat på 1850- och 60-talen, och i Luleå hade det funnits ett bibliotek från och med 1865 i telegrafstationen, men som så många andra sockenbibliotek lades Luleå stads boksamling snart i malpåse. I sockenbiblioteken fanns ett visst förakt för skönlitteratur och därför var bokbestånden oftast baserade på litteratur som var sedelärande och moralisk uppbyggande. Men Goodtemplars folkbibliotek hade förvånansvärt stor andel skönlitteratur, cirka sextio procent, och litteraturen var förhållandevis modern och mestadels utgiven på 1880- och 90-talen. Fast beståndet var alltför magert. Pengarna som flöt in genom låneavgifter, små lotterier, basarer och musikunderhållningar räckte bara till att täcka omkostnaderna för böckernas vård och skötsel. I bokkatalogen upplystes allmänheten att den gärna fick bidra till verksamheten ”i form av böcker eller penningar”. Böcker som trots allt nyanskaffades köptes via studentföreningen Verdandis bokkatalog till en tredjedel av bokhandelspriset.

Inom Gradlogen Viktor Rydberg fanns redan från början en vilja att väsentligt utöka verksamheten. Logen hade iklätt sig rollen att tillhandahålla bildande litteratur åt luleborna. Bokskåpet i Godtemplarhuset motsvarade inte på långa vägar logens strävanden. På ett möte i maj 1898 kom redaktör Elfrid Dürango med ett – skulle det visa sig – avgörande förslag. Han ville anordna ett större lotteri som skulle inbringa nödvändiga ekonomiska medel, för att kunna öppna ett modernt lånebibliotek. Logen biföll hans förslag och en lotteribestyrelse tillsattes för att utarbeta lotteriorganisationen. Efter detta beslut dominerades Gradlogen Viktor Rydbergs arbete av biblioteksfrågan. Lotteriet kom att delas upp på fem olika dragningar som var och en krävde en intendent och funktionärer samt revisorer. Det var ett projekt av imponerande omfattning som fordrade mycket av de inblandade. Alltför mycket många gånger – ofta behandlade logen entledighetsansökningar med anledning av ”det myckna arbetet”.

Lotteriets betungande arbete fortskred och under 1901 började arbetet med att organisera lotteriets avkastning samt bibliotekets blivande verksamhet. På logens möten var ibland tonen hård och ofta rådde det delade meningar om arbetets inriktning. De drivande var redan nämnda Knut Löf och Elfrid Dürango, problemet var bara att de ofta kom med olika förslag och mötesprotokollen vittnar om att tonen dem emellan ibland var hård och det förekom rena personangrepp. I början vann oftast Dürangos förslag, men efter ett extraordinärt hetsigt möte i mars 1901 var det mestadels Löf som fick sina förslag igenom.

På detta hetsiga möte anklagade Dürango logebroder Löf för mycket, bland annat för att ha visat en närighet som skulle ha ”inbringat honom utöver den bestämda lönen – ett belopp, som säkerligen kunde skrivas fyrsiffrigt”. Löf var pressad och försvarade sig med att han under lotteriarbetet hade ”förvandlat sitt hem till en skräpbod och kanske ådragit sig framtida men, genom en förstörd hälsa”. Uppretad,

fortsatte Löf sitt försvarstal, i vilket han lät meddela vad han ansåg om Dürangos angrepp. De andra häpnade över Löfs försvar och försökte förgäves hejda honom. Slutligen, när logebröderna stampade högt och ljudligt i golvet för att överrösta talaren, tystnade Löf. Men efter mötet var det snarare Dürango som sakta tystnade och Löf som angav tonen för det fortsatta arbetet. Nu ska inte dessa motsättningar överdrivas, men de visar hur viktigt och tidskrävande detta lotteriarbete var för de inblandade. I gengäld fick de riklig belöning för sitt slit, lotteriet gav nämligen en nettobehållning på inte mindre än 33 459 kr och 95 öre.

Vid sidan av lotteriarbetet var planeringsarbetet för ett nytt modernt bibliotek mycket intensivt. En folkbibliotekskommitté hade under 1901 bildats för denna uppgift. Logen ville förankra det nya biblioteket i det övriga samhället och därför ingick tre ledamöter som inte var godtemplare i kommittén. Dessa var: doktor P Hellström, lektor Carl Svedelius och tulluppsyningsman P A Thornée. Viktor Rydberg hade fyra ledamöter: postexpeditör Knut Löf, redaktör Elfrid Dürango, typograf Ruben Dürango och maskinist E Bohnsack. Kommittén bestämde att den kommande folkbiblioteksstyrelsen skulle bestå av fem ledamöter och att namnet på biblioteket skulle bli: Folkbiblioteket. I oktober 1901 bestämdes att folkbibliotekskommittéledamöterna skulle utarbeta var sitt förslag på 2000 band för inköp. Vilket arbete! Urvalet skedde sedermera med hjälp av kataloger från studentföreningarna Heimdal och Verdandi samt Stockholms arbetareförening, organisationer som var tongivande i folkbildningsarbetet.

Det skulle alltså öppnas ett nytt bibliotek, och snart stod det klart för folkbibliotekskommittén att det inte skulle drivas av IOGT. Länsstyrelsen hörde av sig till gradlogen Viktor Rydberg i november 1901 och uppmanade den att sätta in lotteriets medel på bankinrättning, så att medlen skulle kunna överlämnas till en ”blifvande Förening för folkbiblioteket”, när en sådan var bildad. Men logen var inte odelat positiv till att biblioteket inte skulle drivas av IOGT. Det fanns logebröder som ville befria de utom logen stående folkbibliotekskommittéledamöterna, efter dessa ”lärer arbeta i ett för goodtemplarne främmande syfte om dispositionen af ett blifvande bibliotek”. Emellertid vann inte denna önskan genmäle, utan folkbibliotekskommittén fortsatte på den inslagna vägen, med ambition att öppna det nya biblioteket på nyåret 1902. Tidsramen var dock alldeles för snäv och förberedelserna fortsatte ett bra tag till. Under hösten 1902 ledde Löf arbetet med att utforma den blivande biblioteksföreningens stadgar. Namnet på föreningen diskuterades på logens möten och vissa ville att föreningen skulle heta: Luleå Goodtemplars folkbiblioteksförening. Löf upplyste då att det skulle bli svårt att få en sådan förenings stadgar stadsfästa av länsstyrelsen. I december enades således logen om att överlämna lotterimedlen till ”Luleå Folkbiblioteksförening, när en sådan blivit till”.

Folkbiblioteksföreningen konstitueras

Ett sextiotal luleåbor var den 12 december 1902 församlade i godtemplarhuset i staden. Nyfikenhet och förväntan blandat med förhoppning och lättnad, präglade de församlades sinnessillstånd. Några av dem som kände lättnad och förhoppning var medlemmar i den folkbibliotekskommitté, som hade arbetat för att denna stund skulle komma. De som kände förväntan hade varit låntagare i det anspråkslösa folkbiblioteket som godtemplarna drivit. Där fanns personer som varit delaktiga i arbetet kring det gamla biblioteket, eller arbetet med det stora inkomstbringande lotteriet. Många hade det gemensamt att de under veckan hade läst i tidningen en intressant inbjudan:

”En hvar – man eller kvinna, utan hänsyn till samhällsställning – som intresserar sig för att genom ett folkbibliotek väcka och underhålla läslusten inom vårt samhälle, inbjudas härmed till allmänt sammanträde på Goodtemplarsalongen Fredagen den 12 December 1902 kl. half 9 e.m. för att konstituera en Folkbiblioteksförening, antaga stadgar, välja interimstyrelse m.m./.../ Inbjudarne, som anse att biblioteket bör hvila på en bred basis för att så mycket bättre kunna fylla sin uppgift, hoppas att alla goda krafter inom samhället må med intresse omfatta densamma och vilja därför värdsamt inbjuda till talrikt deltagande.”

På mötet antogs föreningens stadgar, som sedan gick vidare till länsstyrelsen för att stadfästas. Den så kallade interimsstyrelsens primära uppdrag var att köpa in böcker. Tre personer valdes för uppgiften och det blev några som redan var bekanta med uppdraget från folkbibliotekskommittén – herrar Löf, Svedelius och Thornée. Förutom denna understyrelse valdes en folkbiblioteksstyrelseledamot. Gradlogen Viktor Rydberg hade utsett två ledamöter, en ledamot vardera hade länsstyrelsen och stadsfullmäktige utsett. När föreningen gjort sitt val fick den första folkbiblioteksstyrelsen följande utseende: Överbanmästare A O Wahlgren, maskinist E Bohnsack, fabrikör Mauritz Karlsson, tulluppsyningsman P A Thornee och slutligen målare H Haggren. Föreningen med sina en till två möten per år beslutade givetvis i viktiga frågor, men styrelsen var den kraft som drev biblioteket genom åren.

Ett av styrelsens första uppdrag var att tillsätta en bibliotekarie. En annons om platsen gick ut i ortstidningarna och styrelsen fick in trettiofem ansökningar. Man hade sökt en person som skulle arbeta fem timmar på vardagar, åtta på söndagar och avlönas med omkring 600 kr per år. Valet föll på fröken Selma Johansson. Att det blev en kvinnlig bibliotekarie var förmodligen inte en slump. Vid den tiden började man för första gången anställa personer som enbart hade till arbetsuppgift att vara bibliotekarie och eftersom biblioteksarbetet från början var ideellt, präglades yrket av låga löner. Män som var bildade och utbildade krävde högre löner, därför blev det ett kvinnoyrke. Men då verksamheten var viktig för folkbildningen, vilade det yttersta ansvaret på män med god samhällsställning, vilka hade ansvarsuppdraget som bisyssla. Fröken Johansson tackade den manliga styrelsen för det gjorda valet och lovade att göra allt som stod i hennes makt, ”för att på detta om ock lilla fält verka för upplysning och förädling och sålunda i sin ringa mån arbeta för mänsklighetens utveckling”.

Att tillhandahålla läsrum ansågs som ett utmärkt sätt att bekämpa supandet. I Luleå fanns en sammanslutning – Luleå allmänna läsesalong – som erhöll bidrag från staden för att driva sin läsesalong. Men stadsfullmäktige beslutade att inte bevilja läsesalongen bidrag för 1903 års verksamhet. Detta upprörde nykterhetsvänner, som tyckte det var skamligt att staden beviljade utskänkningstillstånd, medan en nykterhetsfrämjande insats genom detta beslut skulle ödeläggas. Men stadsfullmäktiges tanke var att Folkbiblioteket skulle överta verksamheten, då det säkerligen skulle sköta uppgiften bättre än läsesalongen. Så kom det också att bli. Således fanns det redan från början ett läsrum i anslutning till folkbiblioteket.

Folkbibliotekets öppnande

Selma Johansson tillträdde sin tjänst den andra mars 1903. Arbetet började med att organisera bokförrådet så att biblioteket skulle kunna öppna. Den femtonde april 1903 öppnades så folkbiblioteket. Tack vare ett initiativ från styrelsen, att bjuda in lokalpressen kvällen innan öppnandet, gick det att läsa i Norrbottens-Kuriren en artikel om biblioteket samma dag som det öppnades. Artikeln författades, tycks det, av en sann folkbildningsvän som blivit entusiastmerad vid besöket. Lovorden avlöste varandra och artikelförfattaren menade att folkbiblioteksstyrelsen ”övertygade oss till fullo om att Folkbiblioteket på ett i allo förträffligt sätt kommer att fylla sin uppgift såsom en kunskaps- och upplysningsspridande anstalt”. Författaren beskrev sedan, likt en självutnämnd guide, den ”charmanta” lokalen som fanns ”i Goodtemplarhuset, Storgatan 42, och anstalten kan således disponera öfver en lokal som är särskilt väl och centralt belägen”. (Huset stod på Storgatans södra sida – ungefär vid den plats, där idag Gula paviljongen står.) Det framgick att bibliotekslokalen bestod av ett inre och ett yttre rum. Det inre fungerade som läsrum och var praktiskt inrett med ”ljusa glada färger”, men så var ju också inredningen levererad av ”R. Naesvalls kända möbelaffär”. I det rummet skulle besökaren, mot en ”billig” avgift av fem öre per besök, få sitt dagliga nyhetsbehov tillfredsställt.

I själva biblioteksrummet var böckerna uppställda i alfabetisk ordning, men det hölls på ”vederbörligt” avstånd från besökarna av ett ”runt hela salen löpande skrank”, vilket vittnar om den respekt som fanns för ”vetandets skatter”. Dessa skatter skulle skötas av bibliotekarien allena, som hade sin plats framme vid fönstret, varifrån hon ”med vänlig hand utmuniterar litteraturens håfvor till kunskapstörstande själar”. Artikeln avslutades i sann folkbildningsanda:

”Nu återstår bara en önskan, hvilken vi i likhet med Folkbibliotekets styrelse och alla dess gynnare och vänner nu bedja att få uttala: Måtte Luleå Folkbibliotek röna all den uppmuntran och tillslutning från allmänhetens sida, hvaraf den är i behof och utan hvilka anstalten ej kan bedriva sin värksamhet. Måtte den blifva till en källa till kunskap och vetande, hvilkens värkningar i vida kretsar må göra sig märkbara i form af högre bildning och vidsträcktare upplysning!”

Denna uttalade önskan torde ha gått i uppfyllelse. Redan vid årsskiftet 1903/04 uppgick antalet lån till 20 124. Vid en jämförelse med Goodtemplars Folkbiblioteks utlåningssiffror (209 lån som mest), står det klart att det var år 1903 som biblioteksverksamheten i Luleå tog fart på allvar. De ekonomiska förutsättningarna för Folkbiblioteksföreningen att bedriva biblioteksverksamhet var, genom lotterimedlen (cirka 33 000 kr), diametralt skilda i jämförelse med Viktor Rydbergs lilla folkbiblioteks blygsamma resurser.

Bokbeståndet ökade till en början genom gåvor från allmänheten men främst genom inköp. Goodtemplars Folkbibliotek överlämnade bokskåpets 319 band och andra intresserade hade skänkt 407 band. Resterande delen köptes in av folkbibliotekskommittén och efter Folkbiblioteksföreningens bildande sköttes den uppgiften av den så kallade interimsstyrelsen. Det ledde till att bibliotekets bokbestånd, i slutet av 1903, var 4 361 band. Sedan ökade den summan och 1910 var den omkring åtta tusen. Gamla utslitna band ersattes och inaktuella böcker avskrevs. Efter att bokbeståndet år 1917 uppnått storleken av cirka tiotusen band, ökade inte mängden nämnvärt längre, utan låg omkring 10 000–12 000 fram till årsskiftet 1930/31, då staden övertog biblioteksdriften.

För att finansiera bibliotekets omkostnader var det nödvändigt med avgiftsbelagda lån. Avgifterna för ett årsabonnemang var två kr, en månad tjugofem öre och för en vecka tio öre. Låntagare, tillhörande en förening vilken bidrog till biblioteksverksamheten, fick förmånligare avgifter – cirka tjugofem procents rabatt. Lånen blev inte avgiftsfria förrän 1930. De första fem kalenderåren fördes statistik över låntagarnas köns- och yrkestillhörighet. Det framgår att manliga låntagare var vanligare än kvinnliga. Första året var sjuttio procent av antalet låntagare män. Dock ökade antalet kvinnor, och 1907 var antalet män ”bara” sextiofyra procent. Av männen var den största låntagargruppen skolungdom, vilken genom åren var mellan arton och tjugoen procent stor. Även kvinnliga skolungdomar utgjorde omkring en femtedel av antalet kvinnliga låntagare, men tyvärr går det inte att lita på siffrorna rörande det kvinnliga könet, då den största gruppen – omkring hälften – bestod av dem som inte hade angivit yrkestillhörighet.

Vid en jämförelse med antalet låntagare och antalet lån, visar det sig att snittet första året låg på cirka elva lån per låntagare. Låntagarantalet var 1 795 och lånen 20 124 stycken. Folkmängden 1903 i Luleå var 8 834 personer och med tanke på det, kan folkbibliotekets första tid inte betraktas på annat sätt, än som en succéartad rivstart. Ungefär var femte luleåbo var redan kund hos biblioteket. Lånefrekvensen ökade sedan och nådde sin kulmen år 1918, då det gjordes 46 721 lån.

Besökare till läsrummet fick första året betala en avgift på fem öre. Men 1904 beslutade styrelsen sig för att hos staden söka bidrag för läsrumsvksamheten, och följden blev att biblioteket erhöll 300 kr i stadsanslag. Då sänktes avgiften till 2 öre, eftersom stadsfullmäktige krävde att avgiften skulle sättas så lågt som möjligt. Inte förrän i november 1925 blev det gratis att ta del av bibliotekets tidningar och tidskrifter. Läsrumsbesökarnas antal första året var 2 176 personer. Kanske respekten för ”templet med vetandets skatter” var alltför stor hos den kroppsarbetande klassen. I alla fall ansåg styrelsen, i juni detta första år, sig nödgad att annonsera i tidningarna att ”läsrumsbesökare kunna komma i arbetskläder”. Från och med andra året låg besökssiffran på 4 000–6 500 per år fram till att besöken blev gratis. Då ökade besöksfrekvensen, men eftersom det inte upptogs någon avgift, bedrevs heller ingen registrering, ehuru bibliotekarien uppskattade siffran (enligt henne lågt räknat) till 8 525 personer.

Lokaler

En faktor som naturligtvis begränsade möjligheterna till en ständig utökning av bokförrådet, var lokalerna som biblioteket var inhyst i. Snart upplevdes de vara väl tränga för sitt ändamål, och sommaren 1906 tvingades styrelsen, i brist på alternativ, skjuta sin önskan om större lokaler på framtiden. Efterföljande år skedde dock en förändring. En del av den så kallade vaktmästarlägenheten, fick efter ombyggnation begagnas. Samtidigt med denna förändring var det lägligt att flytta dörren och slå upp ett skyltfönster, med texten "Folkbiblioteket", mot Storgatan. Sedan konstateras, i årsberättelsen, att förändringen ägt rum och att det därmed i november hade öppnats ett nytt läsrum mot solsidan, där "trängsel i egentlig mening icke varit rådande, som i det gamla". I dessa rymligare lokaler pågick verksamheten fram till år 1919, men redan 1916 tycks relationen mellan hyresvärden – Luleå Godtemplare – och Folkbiblioteket, ha blivit en aning ansträngd. Godtemplarna ville höja hyran från 840 till 1 200 kr per år. Folkbiblioteksstyrelsen meddelade att den var beredd att betala 1 000 kr, men en kompromisslösning innebar att ett treårskontrakt kom att tecknas i januari 1917, på 1 100 kr per år.

När sedan godtemplarna år 1919 åter höjde hyran – denna gång till 1 400 kr – kom ett lägligt erbjudande utifrån. Firma Kristina Nilsson visade sig vara intresserad av folkbibliotekets lokaler och erbjöd sig att stå för bibliotekets flyttkostnader. Dessutom skulle firman betala den eventuella hyresökningsskillnaden och utbetala bibliotekarien 200 kr för besväret. Då en lokal stod till förfogande i Norrskenet fastighet på Storgatan 57, var budet alltför lockande för att förbises. Idag ligger där en liten ICA-butik och en pälsaffär. Flyttningen verkställdes 1919 mellan åttonde och tionde oktober.

Där fortsatte folkbiblioteket sin verksamhet fram till 1925, då det återigen blev aktuellt med ny lokal. Den här gången begärde styrelsen att få hyra en lokal av staden, vilken ställde sig positiv. Byggnadsstyrelsen skickade ritningar och ombyggnationsförslag på domkapitlets förra lokaler i gamla rådhuset. Staden ville ha 1 200 kr i hyra per år, men styrelsen ville ej betala mer än 800 kr. Folkbiblioteksstyrelsen accepterade emellertid hyran och antog budet och sade följaktligen upp kontraktet med AB Norrskenet. Det nya hyreskontraktet undertecknades och folkbiblioteket bedrev sin verksamhet från och med den tjugofemte oktober 1925 på Rådstugatan 12 i Gamla Rådhuset.

Gren- och vandringsbibliotek

Folkbibliotekets låneverksamhet var ingalunda begränsad till Luleå, utan med så kallade gren- och vandringsbibliotek nåddes länets mest avlägsna delar. Redan under första året (1903) sändes fyra grenbibliotek ut. Ett grenbibliotek från folkbiblioteket i Luleå bestod av ett skåp, innehållande fyrtio–femtio band, som var utvalda från bibliotekets bokkatalog. Böckerna kunde omsider bytas ut. En bunt på exempelvis fem böcker skickades då, jämte önskingar om nya, tillbaka till biblioteket. Det hörde till styrelsens uppgift att behandla grenbiblioteksansökningar. Oftast beviljades dessa. I något enstaka fall beviljades inte ansökningarna, men då hade ansökaren haft ett skåp tidigare och misskött detsamma. Från och med 1907 sände biblioteket ut både gren- och vandringsbibliotek. Orsaken var att biblioteket då för första gången erhöll statligt bidrag för verksamheten inom länet. Vandringsbiblioteken fungerade som grenbiblioteken med den skillnaden att enstaka titlar ej kunde bytas ut, utan endast hela skåp.

Gren- och vandringsbiblioteksverksamhet ansågs vara viktigt för folkbildningsverksamheten och biblioteket i Luleå var faktiskt tidigt en av de främsta förmedlingsanstalterna i landet. Mellan 1910 och 1930 sändes cirka femton gren- respektive tio vandringsbibliotek ut per år. Vanliga mottagare av sådana bibliotek var nykterhetsloger, skolor, militäranläggningar, studiecirklar eller privatpersoner. Det var för dessa mottagare en skyldighet att redovisa för biblioteket antalet gjorda lån. Redovisningarna var dock långt ifrån tillförlitliga och bibliotekarie Selma Johansson uttryckte sitt missnöje och hon var övertygad om att inte alla lån registrerades. Enligt de redovisade siffrorna gjordes det tillhoppa, på alla gren- och vandringsbiblioteken runt om i länet, mellan två- och fyratusen lån per år. Många som hade tornedalsfinska som modersmål, kom efter 1912 i åtnjutande av vandringsbibliotekens litteratur. Landstinget hyrde nämligen vandringsbibliotek av folkbiblioteket och sände dem till Tornedalen. I Svartöastaden öppnades i slutet av 1905 ett bibliotek med ekonomiskt stöd från företaget Gellivare

Malmfelt. Det bestod av fyra grenbibliotek med tillsammans cirka 200 band från folkbiblioteket, dessutom inrättades ett läsrum i anslutning till biblioteket.

Utvecklingen

Den enskilda person som betytt mest för den moderna biblioteksutvecklingen i Sverige är Valfrid Palmgren som – efter statsunderstödda studieresor i USA och Tyskland – skrev ett betänkande, vilket kom att ligga till grund för 1912 års biblioteksreform. Hon gjorde även studieresor i Sverige för att bilda sig en uppfattning om bibliotekens tillstånd. Sommaren 1910 avlade hon ett besök på folkbiblioteket i Luleå. Det torde ha varit tillfredsställande, då hon efteråt i sitt betänkande skrev angående folkbibliotek:

”Bland sådana bibliotek som dessa synas mig bl.a. Folkbiblioteket i Luleå vara för våra svenska förhållanden särskildt anmärkningsvärdt. /.../ Folkbiblioteket i Luleå vittnar genom sin administration och verksamhet såväl om ett varmt intresse som om klokhet och praktisk blick hos den styrelse och den personal, som har det i sin vård. Man kan blott uttrycka den förhoppningen, att detta bibliotek en gång måtte öfvergå från att vara ett ”folk”- bibliotek till att blifva en Luleå stads institution, en institution, som skulle göra staden heder och kunna utvecklas till en kraftig kulturhärd högst uppe i höga Norden.”

Biblioteksutvecklingen i landet fick ett rejält uppsving efter 1912 års biblioteksreform, eftersom betydande statsbidrag för biblioteksverksamhet för första gången beviljades av staten. Folkbiblioteket i Luleå ansåg sig emellertid inte, av lönsamhetsskäl, kunna avstå från sina låneavgifter och därför erhöles aldrig statsbidrag för verksamheten inom staden. Istället fick biblioteket förlita sig på stadens bidrag och inkomsterna från låneavgifterna. På tjugotalet blev det allt svårare att få verksamheten att gå ihop och 1923 tillsattes en lokal utredningskommitté som utredde bibliotekets framtid. Den kom fram till – i likhet med Palmgrens önskan tretton år tidigare – att det bästa skulle vara att Luleå stad övertog verksamhetsdriften. Tiden var dock inte mogen för detta och det kom att dröja några år innan saken behandlades på allvar.

Även om biblioteket hade ekonomiska svårigheter under tjugotalet så behölls de höga utlåningssiffrorna. När ekonomiska tillgångar sinade fick styrelsen 1924 i gengäld ett intressant tillskott i Johan Wintzell. Det var en redan etablerad folkbildningsman, socialdemokrat som hade varit ordförande i DYG och Verdandi. Han gjorde flera studieresor till bland annat Danmark, Tyskland, England och Frankrike. I Luleå var han lektor vid folkskoleseminariet, föreståndare för Norrbottens föreläsningsförbund, ordförande för Luleå föreläsningsförening och efter att biblioteket blev stads- och centralbibliotek var han dess ordförande 1932–34. Wintzell bidrog till att styrelsen inte tappade modet under de tunga ekonomiska åren och han var en drivande kraft med många förslag till förändringar. Ett förslag från år 1929 visar att han var en man med visioner och hade han fått sin vilja igenom hade luleborna kanske sluppit dagens konserthusfråga. Wintzell ville nämligen att Folkbiblioteket, Kammarmusikförbundet, ABF, Föreläsningsförbundet och nykterhetsorganisationerna skulle lämna en gemensam begäran om statsmedel, för att låta uppföra en byggnad för bibliotek, studiecirkel, konsertsalar etcetera i staden. Förslaget bordlades emellertid.

Möjligen hade idén om ett sådant hus väckts efter att folkbiblioteket i april 1928 firade sitt tjugofemårsjubileum. Då inbjöds stadens befolkning till godtemplarsalongen för att delta i en kulturhändelse med musikunderhållning av bland andra Luleås allmänna manskör. Kapellmästare var R Rukstulsky. Hälsningstalet hölls av grosshandlare Degerstedt och högtidstalet av Johan Wintzell. Selma Johansson berättade om bibliotekets historia. Det blev en stor publiktillströmning och ett tacktelegram sändes till postmästaren i Strängnäs, Knut Löf, med följande innehåll: ”Luleå folkbibliotek firade sitt 25-årsjubileum, sänder minnesgod, tacksam hälsning”.

Reorganisering

Folkbiblioteket i Luleå kämpade vidare med sin verksamhets ekonomiska svårigheter. Men staten, med bibliotekskonsulenterna i spetsen, visade ett allt större intresse för biblioteket och kom med synpunkter på såväl bibliotekets utlåningssystem, som bibliotekets ägandefråga. Efter en inkommen skrivelse från ena bibliotekskonsulenterna i februari 1928, beslutade styrelsen sig för att söka ökat anslag från staden och även utreda hur mycket det skulle kosta att omlägga utlåningssystemet till ”öppna hyllor”. Bibliotekarien var då fortfarande den enda som, efter att låntagaren i bibliotekskatalogen bestämt sig för vilken eller vilka böcker den ville ha, hade tillträde till ”vetandets skatter”. I oktober 1928 bestämdes att hålla biblioteket stängt under sju till tionde november för renovering och omläggning till öppna hyllor. Sålunda kom samma år systemet med öppna hyllor i bruk. Folkbiblioteket var inte det enda bibliotek som reorganiserades denna tid utan det var snarare en allmän trend som bibliotekskonsulenterna låg bakom. Folk-/stadsbiblioteken i Jönköping, Kalmar och Halmstad nygrundades. Bibliotek som reorganiserades var exempelvis Lunds, Uppsalas och Eskilstunas.

Selma Johansson var utbildad (frånsett en kortare sommarkurs), men hade ändå varit folkbibliotekets bibliotekarie i tjugofem år. Men 1928 var det dags att gå i pension och hon önskade avsluta sin tjänstgöring den första november. Selma Johansson hade varit ledare för ett bibliotek som vid hennes avgång hade de näst högsta utlåningssiffrorna i landet, i förhållande till folkmängden. Hennes ersättare blev den mer eller mindre legendariska Olga Bardh som var utbildad bibliotekarie, efter det att hon utexaminerats år 1921 från Kungliga högre lärarinneseminarium och vidare hade genomgått en – av skolstyrelsen anordnad – längre kurs för utbildande av personal vid stads- och större folkbibliotek. Hon tillträdde bibliotekarietjänsten den första oktober 1928. Till sin hjälp hade hon assistent fröken Ada Ericsson, som sedan 1925 varit anställd på biblioteket.

I slutet av 1929 deponerade ABF sitt bibliotek på 625 band i folkbiblioteket, vars bokbestånd då var cirka 10 000 band. I och med dessa åtgärder, som betydde att biblioteket moderniserades, kom 1912 års författnings idéer om centralisering, öppna hyllor och utbildad bibliotekspersonal till slut att realiseras i Luleå. Dock hade biblioteket fortfarande avgiftsbelagda lån, men läsrumsvygiften hade i alla fall slopats 1925 då den inte ansågs ha någon betydelse för bibliotekets ekonomi.

Staden tar över

Den lokala utredningen om bibliotekets framtid hade, liksom Valfrid Palmgren, uttryckt sin önskan om att staden skulle överta verksamheten. Bibliotekskonsulenterna arbetade också för denna sak och den sjunde november 1929 var förste bibliotekskonsulenterna Knut Tynell i Luleå, för att informera stadsfullmäktige och andra intresserade om en blivande biblioteksreform, som skulle innebära en ny organisation med bland annat ett centralbibliotek i varje län. Tynell föreslog att staden skulle ta över biblioteket och redogjorde för förutsättningarna. Han meddelade att bibliotekets lånefrekvens var bland de högsta i landet och vidare att det fanns möjligheter för att biblioteket snart skulle kunna bli ett centralbibliotek för Norrbottens län. I januari 1930 trädde den nya biblioteksreformerna i kraft och tack vare den kunde biblioteket för första gången erbjuda avgiftsfria lån.

På årsmötet år 1930 röstade Folkbiblioteksförbundet enhälligt att låta staden överta biblioteket. Vid ett stadsfullmäktigesammanträde den trettonde oktober 1930 togs så det avgörande beslutet, vilket innebar att från och med den första januari 1931 ägde staden Luleå stadsbibliotek. Samtidigt blev det, som tredje i ordningen, centralbibliotek för sitt län.

Grunden till den idag mest populära offentliga inrättning lades alltså 1896 av godtemplarbröderna i Gradlogen Viktor Rydberg. Det viktigaste avstampet var öppnandet av folkbiblioteket i april 1903. Och nog kan man säga att biblioteket alltsedan dess utgjort en kulturhård högst upp i höga Norden. Vem hade kunnat ana det? Knappast en söndagsflanerande lulebo, som någon gång under 1896 förirrat sig in i Godtemplarhuset och blivit stående, smått förvånad, framför ett skåp med glasade dörrar.